

Antirasism

Prezența evidentă a ideii de rasă în știință, societate și politică a avut și criticii ei. În Marea Britanie, încă din anii 1840, *Aborigines' Protection Society* (Societatea pentru Protejarea Populației Aborigene), înființată în 1837, a inițiat „o campanie activă împotriva jafurilor în numele rasei din perioada imperiului”⁴⁰ și a promovat importanța drepturilor băștinașilor din coloniile britanice. Militanți precum activista quaker Catherine Impey (1847-1923), fondatoarea primei publicații antirasiste din Marea Britanie, *Anti-Caste (Împotriva castei)*, pledau insistent pentru unitatea rasei umane⁴¹. Împreună cu alții care îi împărtășeau convingerile, Impey a condamnat ideile atent orchestrate cu privire la diferențele rasiale, predominante în ansamblul societății și la nivelul majorității elitelor educate din Europa acelei perioade. Poetul și filosoful cubanez José Martí (1853-1895) critica de asemenea aceste idei în eseul său „Nuestra América” („America noastră”), publicat în 1891. Martí respingea explicit ideea că existau rase umane diferite și îi critica dur pe „teoreticienii și gânditorii de duzină” pentru că transformaseră „rasele din bibliotecă” în entități reale, pe care „observatorul binevoitor și călătorul obiectiv” nu le-ar găsi de fapt nicăieri în natură⁴².

La începutul secolului XX, condamnarea teoriilor ierarhizării rasiale și ale rasismului științific s-a accentuat însă. În SUA, antropologul Franz Boas a elaborat una dintre cele mai serioase și mai trainice critici aduse rasismului⁴³. Boas nu a pus sub semnul întrebării premisa predominantă în antropologie, și anume cea privind existența raselor, dar a respins unul dintre principiile sale călăuzitoare, conform căruia diferențele rasiale erau rezultatul unor trăsături fizice permanente. Boas considera că existența raselor biologice era o ipoteză științifică ce fusese ridicată în mod eronat la rangul de lege naturală de către susținătorii ei rasiști. Convingerea lui Boas își avea originea în observația că variația din cadrul aceleiași „rasă” umane era deseori mai pronunțată decât cea presupusă a exista între „rase” umane diferite.

Studiind un eșantion dintr-o populație numeroasă de imigranți din Statele Unite și din urmașii acestora de-a lungul timpului, Boas a observat că dimensiunea craniului s-a modificat de la o generație la alta, schimbare datorată, în opinia sa, efectelor benefice ale unor factori nonbiologici. Boas a afirmat că „rasele” sînt mai curînd determinate de cultură decât de biologie. În studiul său *Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants (Schimbări în forma corpului la descendenții imigranților)*, publicat în 1901, spunea: „Forma capului, care a fost considerată întotdeauna una dintre cele mai stabile și mai

durabile caracteristici ale raselor umane, suferă schimbări profunde odată cu mutarea oamenilor de pe pământul european pe cel american”⁴⁴. Boas a folosit acest studiu pentru a demasca ideile de permanență rasială în favoarea teoriei sale privind plasticitatea biologică, sugerînd că diferitele caracteristici sociale, mentale, morale și chiar anatomice și fiziologice ale grupurilor umane erau rezultatul condițiilor de mediu, istorice și culturale, variabile și schimbătoare deopotrivă⁴⁵.

Boas și apoi discipolii lui precum Ruth Benedict (1887-1948) și Margaret Mead (1901-1978) nu au mai susținut importanța rasei ca singurul factor explicativ pentru înțelegerea originii și istoriei umanității. Prin urmare, Boas a revoluționat natura însăși a domeniului de cunoaștere al antropologiei, iar influența sa s-a manifestat atît în plan social, cît și politic. A pus bazele teoretice pentru ceea ce a devenit cunoscut ca relativism cultural (și mai târziu multiculturalism) în știință și în general în societate⁴⁶. Argumentele sale despre maleabilitatea craniului au devenit baza științifică pentru o nouă abordare a ideii de rasă, dar și o platformă pentru o nouă politică a antirasismului. Revendicările privind încetarea discriminării rasiale a afro-americanilor și-au găsit astfel rațiunea de a fi în teoria lui Boas conform căreia asimilarea și integrarea ar elimina toate inegalitățile privind realizările intelectuale și culturale ale negrilor și albilor. Pentru Boas și pentru generația de antropologi influențați de ideile sale, rasa nu mai era biologică; devenise un construct cultural cu rădăcini în rasism: o consecință, și nu o cauză a inegalității rasiale⁴⁷.

Încercările de reconceptualizare și chiar de abandonare cu totul a conceptului de rasă au luat amploare în anii 1930 și 1940. În Marea Britanie, de exemplu, biologul Julian Huxley (1887-1975) și antropologul Alfred C. Haddon (1855-1940) publicau în 1935 *We Europeans: A Survey of „Racial” Problems (Noi, europenii. Studiu asupra problemelor „rasiale”)*, susținînd că era „de dorit ca termenul *rasă*, aplicat grupurilor umane, să dispară din vocabularul științei”⁴⁸. În același timp, în Cehoslovacia, specialistul în anatomie Karel Weigner (1874-1937) edita un volum colectiv, *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechtování (Despre egalitatea raselor europene și moduri de îmbunătățire a lor)*, în care autori din mai multe discipline academice criticau ideile superiorității rasiale germane⁴⁹, iar în România, igienistul Iosif Gliczman (1871-1938) acuza rasismul ca fiind cea mai mare „escrocherie” din istorie⁵⁰.

Alături de aceștia, și alți oameni de știință din Europa și nu numai puneau sub semnul întrebării existența unor grupuri rasiale separate și diferite, făcute inegale fie de Dumnezeu, fie de natură⁵¹. Ashley Montagu a fost un alt specialist care susținea că ideea de rasă nu avea validitate științifică și că trebuia

să se renunțe complet la utilizările sale științifice și sociale. Cartea sa despre natura înșelătoare a rasei, publicată în 1942, evidențiază capacitatea mediului, educației și culturii de a modela comportamentul și natura umană⁵². Cu un an înainte, Theodosius Dobzhansky (1900-1975), profesor de zoologie la Universitatea Columbia din New York, încercase și el să aducă puțină lumină asupra „dezbaterii neîncetate pe marginea naturii raselor, mai ales a celor umane”, admitând că biologia, disciplina academică în care se specializase, nu avusese pînă atunci succes în a descuraja rasismul științific. Problema, remarca Dobzhansky, era că dezbaterea despre conceptul de rasă viza mai degrabă orice altceva decît știința⁵³.

După al Doilea Război Mondial, acestor oameni de știință li s-a alăturat o nouă generație de antropologi care a îmbrățișat direcțiile impuse de gîndirea progresistă și de mișcările pentru drepturi civile din perioada respectivă⁵⁴. Nii contestatari ai ideii de rasă porneau de la premisa că acest concept trebuia înțeles ca o realitate socioculturală care exista independent de diversitatea biofizică identificată la ființele umane și susțineau că o clasificare a oamenilor în funcție de forma sau dimensiunea craniului sau de alte caracteristici anatomice, precum culoarea pielii, culoarea părului, culoarea ochilor sau unghiul facial, era lipsită de orice acuratețe taxonomică și nu genera o înțelegere mai bună a diversității biologice a umanității. Remodelarea gîndirii științifice în acord cu aceste direcții a dus la afirmația că genele erau mai relevante decît „rasa” pentru aprecierea semnificației sau naturii variației umane. Selecția naturală și tiparele migrației determinau variabilitatea ființelor umane, și nu caracteristicile rasiale înnăscute. Variația umană este distribuită geografic, și nu rasial⁵⁵.

Într-un studiu publicat în 1972, cunoscutul biolog evoluționist și specialist în genetica populațiilor Richard C. Lewontin încerca să găsească o rezolvare definitivă la dezbaterea despre rasă. El a analizat un set amplu de date care includeau probe de sînge de la șapte grupuri de populații diferite de pe glob, demonstrînd cît se poate de clar că „rasa” nu dezvăluie multe despre evoluția și variabilitatea umane. La fel de important, cercetarea sa arăta și ceea ce el considera a fi un grad cu totul remarcabil de afinitate biologică între grupurile rasiale, după cum sînt numite în mod convențional. Pentru a defini rasa, Lewontin a apelat la schema clasică ce împărțea lumea în grupuri principale – cu denumiri diverse, însă în mare corespunzînd împărțirii dintre „albi”, „negri”, „galbeni”, „bruni” și „roșii” – și subdiviziunile lor. Gradele de variabilitate difereau de la o populație locală la alta, în așa fel încît o populație numeroasă și diversă cum era cea a Statelor Unite, afectată de numărul mare de imigranți

provenind dintr-o gamă largă de populații diferite, ar fi foarte variabilă din punct de vedere genetic, iar o populație mică de pe o insulă izolată s-ar caracteriza printr-un grad ridicat al uniformității. Studiul lui Lewontin arăta că, dintre cele 15 procente de variație umană rămase, între un sfert și jumătate erau între populații locale, reprezentând subdiviziuni „rasiale” naționale sau lingvistice, precum italienii și francezii (subgrupuri de albi, „caucazieni” sau „europeni”) sau japonezii și coreenii (subgrupuri de asiatici sau rasa „galbenă”). Doar un procent relativ mic din totalul variației umane posibile, de 6-10%, exista între „rase”. Lewontin a descoperit că specia umană ca întreg manifestă o variație biologică semnificativă, însă cea mai mare parte a acesteia survine între indivizi care nu sînt înrudiți. Mai mult, în timp ce fiecare „rasă” definită în sensul clasic are în comun cu alte „rase” numeroase trăsături biologice, diferențele dintre oameni (măsurate prin secvențe de ADN) sînt mari, făcînd imposibilă trasarea unor distincții clare în funcție de rasă⁵⁶.

Lewontin susținea că cercetătorii i-au făcut pe mulți oameni de rînd să creadă în mod eronat că, mai mult decît un construct social arbitrar, ideea de „rasă” era o realitate biologică obiectivă. Sistemul existent al clasificării rasiale, folosit din secolului al XIX-lea, era, conform lui Lewontin, defectuos, depășit și lipsit de precizie. Lewontin pleda pentru renunțarea la clasificarea rasială, pentru că aceasta promova politica și cultura de neacceptat ale rasismului și pentru că avea o valoare taxonomică redusă din punct de vedere științific. Mai mult, în termeni evoluționiști, diferențierea extraordinară din cadrul *Homo sapiens* se destramă treptat din cauza nivelului crescut al migrației și al reproducerii dintre grupuri, care au loc de mii de ani⁵⁷.

Vin vechi în sticle noi

În ciuda eforturilor lor curajoase, oamenii de știință nu au reușit să îndepărteze definitiv antropologia fizică și biologia de abordarea taxonomică ce pune accentul pe etichetarea și divizarea ființelor umane în funcție de rasă. Această abordare taxonomică a diversității populației a continuat să fie folosită după al Doilea Război Mondial și chiar s-a dezvoltat în circumstanțele politice noi și provocatoare în care s-au aflat foarte multe țări în perioada Războiului Rece. Conceptul de rasă a rămas un element central al antropologiei fizice transnaționale postbelice⁵⁸. Această realitate a fost reiterată în *Rassengeschichte der Menschheit (Istoria rasială a omenirii)*, lucrare editată de antropologii germani

Ilse Schwidetzky (1907-1997) și Karl Saller (1902-1969) și publicată în 14 volume între 1968 și 1993. Această colecție impresionantă de studii ne pune la dispoziție discursul postbelic standard care vedea rasa ca unitate biologică integrală ce a supraviețuit după secole de amestec etnic și strămutări teritoriale. În anii 1950, Schwidetzky, fostă asistentă a influentului antropolog german Egon Freiherr von Eickstedt (1892-1965), a fost ea însăși o autoare prolifică de cărți populare pe teme de antropologie și genetică. Schwidetzky și-a reformulat teoriile rasiale folosind un nou concept, „biologie națională” („Völkerbiologie”), descrisă drept cel mai recent progres în domeniul biologiei umane comparate și parte componentă a „noii științe rasiale” („die neue Rassenkunde”)⁵⁹.

În mod semnificativ, Schwidetzky a atras contribuțiile unor antropologi din zona comunistă a Europei Centrale și de Est, printre care româncă Olga Necrasov (1910-2000) și bulgarul Peter Boev (1920-2006)⁶⁰. În țările din Europa care au intrat sub influența sovietică după al Doilea Război Mondial contextul social, cultural și politic era foarte diferit. Ideile de rasă și rasism erau considerate „imperialiste”, produse ale fostelor regimuri „burgheze”. Antropologia fizică a avut de suferit cel mai mult de pe urma asocierii sale cu ideea de rasă și gândirea rasială, mai ales în țările Europei Centrale și de Est aflate sub ocupație sovietică. După un scurt reviriment imediat după război, când au apărut asociații profesionale noi, precum Secția Antropologică a Muzeului de Istorie Naturală înființată în 1945 la Budapesta și Comisia de Psihometrie și Antropologie înființată în 1946 de Academia Română la București, începutul anilor 1950 a pus capăt entuziasmului antropologic care a caracterizat sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. În România, de exemplu, unii antropologi au fost încarcerați, s-au desființat catedre și departamente universitare, iar antropologia rasială „burgheză” a fost catalogată „incompatibilă” cu noile ideologii științifice importate din Uniunea Sovietică.

Odată cu nașterea republicilor comuniste în Europa Centrală și de Est, antropologia fizică din această regiune a intrat într-o nouă etapă, în care conceptul de rasă a fost complet integrat în procesul de redefinire a națiunii și etnicității. Ceea ce istoricul Francine Hirsh a denumit în mod adecvat drept „evoluționism finanțat de stat” – adică „versiunea sovietică a misiunii civilizatoare care se baza pe concepția marxistă a dezvoltării în etape istorice și care, de asemenea, se inspira din teoriile antropologice europene despre evoluționismul cultural”⁶¹ – descrie cum nu se poate mai potrivit și reorientarea conceptuală a specialiștilor în antropologie fizică din Iugoslavia, Ungaria, România și Bulgaria în anii 1950.

E interesant că, într-o perioadă în care în Europa Occidentală și Statele Unite se lansa o campanie comună împotriva conceptului de rasă, cadrul evoluționist și ideea de rase tipologice propovăduită de antropologia sovietică au creat de fapt condițiile perfecte pentru ca metodologiile antropologice ale perioadei interbelice să supraviețuiască orientării ideologice impuse de noile regimuri politice⁶². După cum observa antropologul Katarzyna Kaszycka, „țările Europei de Est nu purtau povara colonialismului și, mai mult, filosofia «fraternității și unității» le era impusă în mod oficial cetățenilor și implementată. Atât existența raselor, cât și egalitatea lor erau, prin urmare, puternic susținute în politică și știință”⁶³. Așadar, nu mai surprinde faptul că antropologul ungar János Nemeskéri (1914-1989) a folosit în continuare ideea de rasă atunci când a descris principalele arii de cercetare ale antropologiei maghiare din anii 1950 : „1) problemele antropologiei etnice (rasiologie) ; 2) cercetarea unor anumite trăsături morfologice și fiziologice ; și 3) antropogeneza (paleoantropologie)”⁶⁴.

Foarte important, antropologia fizică a rămas legată de studiul identității naționale și, astfel, a avut o contribuție semnificativă la reanonizarea identității naționale în țările din Europa Centrală și de Est după anii 1960. Mai mult, în timp ce antropologia din Europa Occidentală și Statele Unite era definită din ce în ce mai frecvent drept „culturală” și „socială”, în Europa Centrală și de Est raportarea era tot la „antropologie fizică”⁶⁵. După cum au explicat antropologul ceh Milan Dokládál (1928-2004) și psihologul ceh Josef Brožek (1913-2004), „așa cum este predată și studiată în Cehoslovacia, antropologia (...) se referă la Știința Omului în sens restrâns. Poate fi definită ca știința fizicului uman, a evoluției filogenetice și a dezvoltării ontogenetice a omului și a varietății («raselor») umane”⁶⁶.

În timp ce implicarea politică a antropologiei fizice era mult mai directă în Europa de Est în perioada Războiului Rece, această disciplină a continuat să fie importantă și în Europa Occidentală și SUA. Merită subliniat un aspect deosebit al acestei istorii continue. În ultimele decenii, studiul craniilor drept semnificanți ai rasei a renăscut ca metodă de analiză percepută la scară largă ca fiind legitimă. Era digitală a dat un suflu nou abordării cantitative în studiul craniilor, cercetători de la diverse universități de pe glob urmărind să compileze în scop comparativ baze de date enorme despre grupurile de populații ale lumii. Aceste date sînt puse la dispoziția guvernelor, a organismelor internaționale și a organizațiilor polițienești. Există acum un mare volum de literatură care documentează, începînd din anii 1970, folosirea craniometriei pentru determinarea diferențelor de dimensiune și formă a craniului la populațiile preistorice, precum și pentru studierea tendințelor evolutive umane